

“TAMÇILIK” (DUVAR USTALIĞI) RİSALESİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Kamile SERBEST*

Öz

Kaynak olarak gelenekten beslenen meslek grupları, kendi aralarında gayri resmî bir düzen geliştirmiş ve bu düzen çerçevesinde, kendilerine ait folklor ürünlerinin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Bu gayri resmî düzen içerisinde, mesleğin ilk icracısı olan kişi pir olarak kabul edilmiş olup genel itibariyle dinî bir hüviyete sahip olmalarından dolayı mesleğin kutsal temsilcileri olarak halk nazarında itibar görmüşlerdir. Bu gayri resmî düzen kapsamında meslek pirine duyulan saygı ve verilen değer, meslek ustalarının yapması ve yapmaması gereken davranışlar, yapılmaması gereken davranışlarda bulunanların alacağı cezalar, mesleğe dair kurallar, mesleğin icrasında okunması gereken ayetler/dualar meslek erbaplarına ve mesleğin yeni icracılarına aktarılmaktadır. Bu düzenin sözden yazıya aktarılmış şekli ise meslek risaleleridir. Bu meslek risalelerinden birisi de “Tamçılık” (Duvar Ustalığı) risalesidir. İnsanoğlunun barınma ihtiyacını karşılayan, dış etkenlere karşı koruyan ve düzeni temsil eden evlerin yapımı ve yapımında ön plana çıkan araç-gereçler, çalışmada Uygur Türklerinin halk mimarisi özelinde incelenmiştir. Ev ve çevresi, Uygur Türklerinin diğer Türk boylarına nazaran yerleşik hayata daha erken geçmelerinden dolayı önem arz etmiştir. Ev yapımı, maddi külfeti olan ve el emeği olmasından dolayı uzun sürede gerçekleşmesi nedeniyle insan hayatında önemli bir yer tutar. Bu önemine binaen Uygur Türkleri, evi yapan ustalara saygı göstermiş, temel atılırken, ev yapılırken, tamamlandıktan sonra çeşitli ritüeller ve törenler gerçekleştirmişlerdir. Bu ritüeller ve törenler, evin herhangi bir sıkıntı olmadan bitirilmesi, bereketli olması ve toplumsal dayanışmayı sağlaması gibi işlevlere sahiptir. Çalışmada, Uygur Türklerinin halk mimarisi açısından önemli bir yere sahip olan “Tamçılık” (duvar ustalığı); mesleğin edep, erkân, kural ve kaidelerine yer veren, birisi Çağatay Türkçesi ile kaleme alınmış, diğeri ise Uygur Türkçesine aktarılmış olan iki metin bağlamında mukayeseli olarak incelenmiştir. İncelemede, Çağatay Türkçesi ile kaleme alınan St. Petersburg metni A, Uygur Türkçesine aktarılan metin ise B olarak adlandırılmıştır. Mukayeseler sonucunda ise tamçılık (duvar ustalığı) mesleğinin piri olarak iki metinde farklı pirin belirtildiği, mesleğin ilk icrası üzerine aktarılan rivayetlerin farklılık teşkil ettiği, mesleğin önde gelen isimleri noktasında ise paralellik söz konusu olduğu, iki metinde de mesleğin icrası sırasında okunması gereken ayetlere yer verildiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Uygur Halk Mimarisi, Çağatay Türkçesi, Risalecilik Geleneği, Geleneksel Meslekler, Duvar Ustalığı.

* Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Halkbilimi Bölümü, Nevşehir/TÜRKİYE, kamile.serbest0@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9859-3120

A SURVEY ON THE MASONRY MANUAL

Abstract

Occupational groups, fed by tradition as source, developed an unofficial order among them, and within the framework of this order, they conducted to emerge their own folkloric products. Within this unofficial order, the person, who was the first performer of the occupation, was recognized as a “sage/peer: pir”, and these persons got respect as the sacred representatives of the occupation, in the eyes of folk, due to the fact that they had a religious identity, in general. Respect shown and value given, towards occupational sage within the scope of this unofficial order; the dos and don’ts for behaviours of occupational masters; penalties that those, who acted behaviours which should not be done, would get; code of practice/conducts; and verses/prays which should be said/read during performance of the occupation; are transferred to occupational experts and new performers of the occupation. Occupational epistles (pamphlets) are the form by which this order is transferred from oral (saying) to writing. “Tamçılıq” (Masonry) is one of these occupational epistles. In this study, we examined building (construction) of houses which meet need for shelter, protect against outer factors and represent the order, and tools&materials which come into prominence in their building, in specific to Uyghur Turks’ folk architecture. House and its environment were of importance due to Uyghur Turks had adopted (led) a sedentary life earlier than other Turkic tribes. Home building (construction) has an important place in human life due to it (home) occurs in a long time because of having financial expense and hand labour. Based on this importance, Uyghur Turks showed respect to masters who built house, and they carried out various rituals and ceremonies while laying foundation, building house and after completing the house. These rituals and ceremonies have functions such as completing the house without any difficulty, being fertile and providing solidarity etc. In the study, we examined comparatively “Tamçılıq” (masonry), which has an important place in terms of Uyghur Turks’ folk architecture, in the context of two texts (transcripts), which includes manners, methods, rules and principles (regulations), whereas the one was written in Chagatai language, the other was transferred (quoted) into Uyghur Turkish. In the review (examination), the Saint Petersburg text (transcript), written in Chagatai language, was named as A; the text, transferred into Uyghur Turkish, as B. As a result of comparisons, we determined that; as sage of masonry occupation, different sages were stated in the two texts; accounts which were narrated upon the first performance of the occupation constituted differences; there was a parallelism at the point of the leading names (figures) of the occupation; and verses, which should be said (read) during performance of the occupation, were included in both texts, as well.

Keywords: Uyghur Folk Architecture, Chagatai Language, Pamphlet Writing Tradition, Traditional Occupations, Masonry.

Giriş

İnsanoğlunun doğa ile iç içe bir yaşamın hâkim olduğu dönemlerde, gerek doğa-evren etkileşimi gerekse karşıtlığı neticesinde elde ettiği kazanımlar/tecrübeler, geleneksel bilginin kaynağını oluşturmaktadır. Hayatta kalma mücadelesi veren insanoğlu, beslenme, korunma, barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak için hem doğaya sığınmış hem de tehlikelere karşı ondan korunmaya çalışmıştır. Tüm bu uyumsuzluklardan uyumu yakalamaya çalışan insanoğlu, “kendisini ve çevresini algılayıp anlamlandırdığı ve bu sayede ürettiği kültürel yaratımları sayesinde uyumsuzluktan kurtulur. Bu bağlamda insanın kendisini ve yaşadığı dünyayı kozmoslaştırmasının sebebi de onun uyumsuzluğuyla ilgilidir” (Köse, 2021: 58).

Kozmosun içerisinde bir mikro-kozmos vasfına sahip olan insanoğlu, kaos ortamında hem kendisini hem de tehlikelere karşı onu çevreleyen, koruyan sığındığı mekânı (ev) kozmos olarak algılamıştır. Makro boyutta düşünüldüğünde ise vatan-dünya-evren-doğayı da kozmos olarak algılama söz konusudur (Köse, 2021: 58). Bu hususlar neticesinde ele alındığında otağ, ev, bark, yurt gibi inşaların insan nazarında bir düzeni ifade ettiği belirtilebilir.

Yaşam alanları; yaşanılan coğrafya, iklim koşulları, kültürel ve dinî faktörler, geçim kaynakları vb. hususlar minvalinde şekillenmekte ve çeşitlenmektedir. Göçer evli yaşam süren Türk toplulukları bu süreçte, yaşam şartlarına uygun olarak barınma ihtiyacını “otağ” sistemi ile karşılamıştır. Gündelik yaşam tarzına ve geçim kaynağına uygun olarak tasarlanan otağlar, taşınabilmesi ve hayvancılıktan dolayı hammaddesine kolaylıkla erişilebilmesi nedeniyle sığınılan/barınılan “ev” formunda kullanılmış olup Türk evren tasarımıyla da izler taşımaktadır. Etimolojik olarak değerlendirildiğinde, oda kelimesinin otağ kelimesinden hareketle oluştuğu bilinmekle birlikte “od ‘ateş’ > od+a- ‘ateş yakmak’ > otağ ‘ateş yakılan yer’ (Gülensoy, 2007:635) anlamında kullanılmaktadır. Günümüzde “oda” kelimesi her ne kadar evin bir bölümü olarak algılansa da anlam olarak “ateş yakılan yer/yaşanılan mekân” (Efe, 2017: 400-401)’ı belirtmektedir.

“Bark” kelimesi de gerek geçmişte gerekse günümüzde “ev” anlamında kullanılan kelimeler arasında yer almıştır. Türkçe Sözlükte “bark” kelimesi; “ev, mülk, aile, çoluk çocuk anlamlarındaki ev bark birleşik sözünde geçen bir söz.” (TS, 2005:202) olarak açıklanmıştır. “Bark” kelimesi gibi ev anlamında kullanılan diğer bir kelime de “dam/tam”dır. Günümüzde, gündelik hayatta evin çatı kısmı veyahut hayvanların yaşadığı kısım olarak algılansa da Türkçe Sözlük’te dört farklı anlamına yer verilmiştir: “Yapıları dış etkilere korumak amacıyla üzerlerine yapılan çoğu kiremit kaplı bölüm; üzeri toprak kaplı ev, küçük ev, köy evi; tutukevi; ahır.” (TS, 2005: 468). Uygur Türkleri, “dam” kelimesini “tam” şeklinde ifade etmekte olup “duvar, dam” anlamında kullanmakta, dam yapan meslek erbaplarını “tamçı”, geleneksel mesleği ise “tamçılık” olarak adlandırmaktadır. Bahaeddin Ögel de “dam” kelimesinin kullanımını açıklarken geçmiş dönemlerde kelimenin “duvar”, “dam” ve “çatı” (1978: 9-12) anlamlarına geldiğini belirtmekte ve Uygur Türklerinin “duvar” anlamında kullanımını ifadeleri ile teyit etmektedir.

Çalışmada, Uygur Türklerinin halk mimarisi hakkında bilgiler veren ve “tamçılık” mesleğinin pirinin açıklandığı, bu mesleğin kaideleri ve esaslarını içeren “tamçılık” (duvar ustalı) risalesi incelenmiştir. Ancak risale hakkında bilgi vermeden önce Uygur Türklerinin geleneksel mimarisi ve estetik anlayışına da değinmek yerinde olacaktır.

1.Uygur Halk Mimarisi

Uygur Türkleri yerleşik hayata geçmeden önce, göçer evli bir yaşam sürdükleri ve hayvancılık ile meşgul oldukları dönemlerde, “ak öy” (keçe ev) olarak adlandırdıkları otağlarda/evlerde hayat sürmüşlerdir. Bu barınma mekânları, göçer evli olup hayvancılıkla meşgul olan Türk soylu toplumların hepsinde ortaklık teşkil eder. Uygur Türklerinin hayat felsefesi ve inançlarından da izler taşıyan bu otağlar, Gök Tanrı inancı ile ilişkilidir. Gök, Uygurlarda yeryüzünü kapsayan ilahi güç olarak tasavvur edilir. Bu tasavvur, gündelik hayata da yansımış olup otağlara sembol olarak aksettirilmesi, atalarımızın Gök Tanrı inancı ile şekillenen estetik anlayışlarının ifadeleridir. Ayrıca bu evler, hayvancılık yapan bireylerin mevsim değişimine göre göç etmeleri neticesinde, ağaç kullanılmadan birleştirilen evlerdir (Rahman, 1996: 57).

Yaşam şartları, geçim kaynakları ve yaşanan bölgenin coğrafi koşullarına da uygun olan bu barınma mekânları, yerleşik hayata geçiş, tarımsal faaliyetlerin artması ve çiftçilik ile meşgul olma gibi faktörlerden dolayı keçe evlerde oturma geleneği yerini kerpiç veya tuğladan yapılan iyi tesis edilmiş dört köşe evlere bırakmıştır. “Dört köşe” olarak tasarlanan bu evler, Uygur Türklerinin geleneksel evren tasavvurunu da yansıtmakla birlikte kadimî estetik ve güzellik algılarını da somutlaştırmakta olup evlerin yapılışı ve süslenmesi basit oluşumdan kompoze bir yapıya, kabalıktan zarıflığa dönüştürülerek geliştirilmiştir.

Uygur Türkleri, iklim koşulları bakımından değerlendirildiğinde, yağışın az olduğu kurak bölgeleri yaşam alanı seçmiş olmalarından kaynaklı olarak inşa edilen evler de yine iklim koşullarına uygun olarak tasarlanmıştır. Uygur Türklerinin yaşadığı her bölge aynı iklim koşullarına sahip olmadığı için geleneksel mimaride de bazı farklılaşmalar göze çarpmaktadır. Bu nedenle Doğu Türkistan coğrafyasında genellikle iki tür ev tipi öne çıkmaktadır. Birincisi; çatısı düz, dörtgen şeklinde kerpiç ve ağaç ile yapılan evlerdir. İnşa koşullarına uygun olan yerlerde, evin temeline taş ya da tuğla konulmakta olup üzerine de kerpiç duvar yapılır. Bazı evlerde ise duvarın arasına ağaç direk konulmakla birlikte yine evin çatısı da ağaçtan oluşur. Bu ağaçlar, evin büyüklüğüne göre yerleştirilmektedir. Tüm bu işlemlerin sonunda kara çamur ile saman karıştırılarak bu kısımlar eşit olarak sıvanır. Evin içinde de öncelikle kara sıva, sonrasında ise ince sıva yapılır (Rahman, 1966: 51). Duvar ve tavanlar da kireç ile beyazlatılır (Rahman, 1966: 58). Evin kible tarafına ise yatakların yığıldığı mihrap oyulur. Kalan duvarlara da 1 m² büyüklüğünde birkaç niş yapılarak bu nişlerin içerisine kâse ve süs eşyaları dizilir. Çiftçiler, bu nişleri terek olarak kullanmakta olup kışlık kavun, karpuz ve kabakları dizerek soğuk almamaları için korumuş olur. Yukarıda ifade edildiği üzere bu kare şeklindeki evler, birbirine bitişik hâlde tasarlanmakta ve misafir evi, eyvan veya dehliz, yatak odası, mutfak olmak üzere bölümlere ayrılmaktadır. Misafir evinin bir köşesinde kiler bulunmakta, ayrıca kiler, temizlik odasını da teşkil etmekte olup altı oyularak evrez¹ yapılır. Dehlize ise direk ve direk ile paralel bir şekilde supa² veya kañ³ yerleştirilir. Misafir odasına, diğer odalara açılan herhangi bir pencere konulmaz ancak üstte çatı penceresi yapılır. Evin eşiği güneye doğrudur. Evlerin önüne ise geleneksel mimaride önemli bir yer tutan eden geniş bir supa, üstüne de balkon yapılır. Balkonun önüne de çoğu evde olduğu gibi üzüm bağı ekilir ve avlu tarafında olan bu bağ doğrudan balkona bağlanır (Rahman, 1996: 51-52).

Bölgede çoğunlukla rastlanan diğer bir ev tipi ise üstü kerpiç ile yarım çember şeklinde eğim verilerek inşa edilen “kémir evler”dir. Bu evlerin eşik ve pencereleri hariç diğer kısımlarında ağaç kullanılmamaktadır. Kémir evler, çoğunlukla iki kat olup alt katı 1-2 metre aşağıda, bodrum şeklindedir. Üstüne 1 metre civarında tuğladan duvar yapılır. Kerpiç ile geometrik şekilde eğim verilir. Bazı eğimlerin üstüne yine bir kat kerpiç ile bir imaret inşa edilir. Kémir evler kışın sıcak, yazın serin olduğu için özellikle Turfan bölgesinin iklim koşullarına uygundur. Turfan’da, bağımsızlıktan önce ağaç çok az olduğu için buradaki pazar ve köy evleri genellikle bu şekildedir. Kémir evler, Turfan’ın haricinde Aksu, Piçan gibi sıcak ve kurak bölgelerde yaşayan Uygur Türkleri tarafından tercih edilen bir yapı olmasının yanı sıra kendine özgü geleneksel mimari özellikler taşımaktadır. Bağımsızlıktan sonra ormancılık faaliyetlerinin gelişmesi neticesinde ağaç malzemeleri arttığı için kémir evlerin yerine ahşaptan yapılan evler (yapma öy) inşa edilmeye başlamıştır (Rahman, 1996: 52, 58).

Kémir ev bittikten sonra ise kañ kurulur. Kañmenzenin üzeri de ince sıva ile sıvanır. Öncelikle evin tör⁴ tarafına, belirli bir yükseklikte seki yapılarak üzerine kerpiç ile baca yapılır. Evin bir köşesinden bu baca çıkartılır. Bacanın üzerine de kañmenze (15 cm kalınlıkta, yarım metre samanlı çamur ile yapılan kerpiç) yapılır. Ateş ile kañmenze ısınır ve böylelikle evin ısınması da sağlanmış olur. Kañın üzerine keçe, paspas ve kilim serilir. Küçük çocuğu olan aileler için kañ önemlidir. Bel ağrısı, romatizma gibi soğuktan meydana gelen hastalıklar için kañda yatmanın şifa rolü vardır (Rahman, 1996: 58-59).

Turfan gibi Kâşgar bölgesi de geleneksel Uygur mimarisinin somut mirasını teşkil eden kendine özgü yapıları ile dikkat çekmektedir. Türkistan coğrafyasında İslamiyet’in kabul edilmesi ile birlikte bu durum geleneksel mimaride de kendisini göstermiş olup “Kâşgar eski kent dokusunda yer alan konutların tasarımında Orta Asya İslam mimarlığının izlerini görmek mümkündür. Kerpiç ve ahşaptan yapılan konutlar, Uygurların kendine özgü mimari karakterlerinin oluşmasında oldukça

etkili bir yer alır” (Rexiti, 2015: 34). Geleneksel taşra veya şehir mimarisinde evlerin hepsi “avluyu çevreleyen odalardan oluşmakta olup mutfak (aşhane), salon (mihmanhana), yaşam odası (saray), banyo (munça), kiler (kaznak), pişayvan, avlu ve merdiven gibi bölümlerden meydana gelir” (Özçalık, 2024: 30).

Uygur Türklerinin geleneksel mimarisinde en önemli kısımlar arasında özellikle misafirler için inşa edilen misafir odaları (mihmanhana) bulunur. Bu odalar bazı evlerde günümüzdeki salon gibi olabilmekle birlikte bazı bölgelerde de ailenin yaşadığı evin avlusu içerisinde inşa edilen büyük oda şeklindedir. Misafirler bu kısımda ağırlanır ve sonrasında avlu olarak adlandırılan kısımda vakit geçirilir. Avlu kültürü de geleneksel mimarinin bir ürünü olmakla birlikte özellikle tarım ve hayvancılık ile meşgul olan toplumlarda işlevsel olarak kullanılmaktadır. “Uygur avlusunun düğün, cenaze, mevlit gibi merasimlerde gelen misafirlerin eve sığmayan kısmını kısa süreliğine ağırlamak, bir şey istemek için yahut danışmaya gelen komşuları ağırlamak, ailece üç öğün yemek yemek, yazın sıcak gecelerinde uyumak gibi birçok eylemde büyük rolü vardır. Kısaca Uygurların avlu, bahçe kültürü diğer milletlerinkinden farklı olarak kendine has özellikleriyle ön plana çıkar” (Obulhesen, 2024: 98). Ayrıca Türklerin halk takvimine bağlı olarak kutlanan bayramlarından biri olan Nevruz Bayramı’nda da avlu kullanımına dair çeşitli inanış ve uygulamalar söz konusudur. Yenilenmeyi ve yeniden doğuşu sembolize eden Nevruz haftasında ev bark, bahçe-avlu temizlenir ve Nevruz Bayramı’nı kutlamak üzere hazırlanır. Avlularda toplanan insanlar, “Nevruz aşı hazırlayıp yeni yılın bereketli olmasını diler. Uygurlar, Nevruz Bayramı münasebetiyle avludaki supa,⁵ çardak, pişayvanlara⁶ bisat (kilim, keçe, halı...) sererler. Mutfak eşyalarını avludaki yazlık mutfığa taşırlar. Böylelikle ilkbaharda başlayan avludaki faaliyetler ekim ayının ortalarına kadar devam eder” (Obulhesen, 2024: 98).

Ev ve diğer geleneksel mimari ürünlerinde, inşa süresinde farklı işlevlerde kullanılan birçok araç ve gereç bulunmaktadır. Bu araç ve gereçler, ustaların el becerisinin yanı sıra inşa boyunca işlerin kolaylaştırılmasında önemli bir katkıya sahiptir. Yapılan işe göre de şekillenen bu araç ve gereçlerden bazıları çoğunlukla her inşa faaliyetinde ustalar tarafından kullanılmaktadır. Bu araç ve gereçler şu şekildedir:

Sıkça kullanılan araç-gereçler arasında kalak, vadav, keke, bolka, çamur yaymak için kullanılan üsküne, çöpkez gibi aletler yer almaktadır.

1)Kalak: Çamuru alma ve yayma işinde kullanılır. Bu alet üçgen, uzun üçgen, dörtgen şeklinde çeşitleri vardır (Yüsüp, 2010:16). Bir tür küçük kürek.

2)Vadav: Kerpiç parçalamaya ve çamuru yaymaya yarayan aletlerdendir (Yüsüp, 2010: 17).

3)Bolka⁷:Taşı ve farklı şekildeki kerpiçleri yontma sürecinde kullanılır (Yüsüp, 2010: 17).

4)Keke⁸: Kerpiç yontma ve kesme işinde kullanılmakta olup bolka ve kalak ile uygun olarak kullanımı da söz konusudur (Yüsüp, 2010: 17). Keser.

5)Çamur yayma aleti: Kum çamuru yaymada işe yarayan bu alet, yaymadan önce çamur, aletin içerisine dökülerek iki el ile ön ve arkaya güçlü bir şekilde itirilerek kullanılır (Yüsüp, 2010:17).

Uygur Türklerinde, geleneksel meslek icralarında çeşitli törenler de mevcuttur. “Uygur Türklerinin kültürel yapısı, tarihi tabakalara ve kültürel katmanlara sahip bir özellik taşımaktadır. Bu kültürel zenginlik, onların yaşam biçimlerine, inanç sistemlerine, geleneklerine ve bütün bunların etkisiyle tören ve bayramlarına da yansımıştır. Bu noktada tören ve bayramlar, onların sosyal hayatını ve kültürel yapılarını en iyi yansıtan ve geçmişten günümüze taşıyan değerlerin başında gelmektedir” (Öger, 2013: 7).

2.Ev Yapımında Gerçekleştirilen Törenler

Herhangi bir mimari eserin ya/ya da yapının inşası, belirli bir düzen içerisinde, usta eller tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu yapılar, işlevleri ve kullanım alanlarına göre çeşitlenmekle birlikte gerek estetik algı ve kullanılan malzeme gerek boyutu ve kurulumu farklılık arz etmektedir. Ancak dinî yapılar (cami, mescit vs.), medreseler gibi topluma hizmet eden mekânların inşasında hataya mahal vermeyecek derecede dikkat edilmektedir. Evlerin yapımı da ayrıca önemlidir. Çünkü çoğu birey, kendi yaşam tarzına uygun, zevklerini yansıtan bu barınma mekânlarını neredeyse

hayatında bir kez oluşturabilmekte, kendisi için yuva ve ocak olarak kabul etmektedir. Bu nedenle bireylerin sosyal ve kültürel yaşamında önemli bir yer teşkil ettikleri için belirli bir düzen ve tören/merasim dâhilinde yapılırlar ya da sonlandırılırlar. “Usta tutma”, “öğrenci çıkartma”, “ticarete başlama” ve “ev çayı” bu törenler arasında yer almaktadır. Gerçekleştirilen bu törenler, imece geleneğinin yaşatılması ve toplumsal dayanışmanın sağlanması noktasında ayrı bir yere sahiptir.

2.1.Usta Tutma Töreni: Yeni bir meslek öğrenen her birey, öncelikle tören yapar, öğrenmek istediği meslek ehlinen birisini usta tutup ondan el alır. Bu törene de “usta tutma töreni” denir. Meslek öğrenmek isteyen küçük bir çocuk ise töreni çocuğun anne ve babası yapar. Törende meslek ehlinen 4-5 kişi, komşulardan birkaçı (büyük birey ise meslek ehlinin dışında bir-iki eş dost davet edilir) bulunur. Aile davetlilere ziyafet verir. Tören günü çocuğa yeni kıyafet alınır ve ziyafet bitiminde ustaya teslim edilir. Ustaya da hediye olarak kıyafet ya da bir kıyafetlik kumaş takdim edilir (Hebibulla, 2000: 311-312).

2.2.Öğrenci Çıkarma Töreni: Bu tören, “dükkân ayırma” töreni olarak da adlandırılır ve mesleğin sorumluluklarını yerine getiren öğrenci için ustası tarafından gerçekleştirilir. Usta, tören günü aile ziyafetini hazırlayarak çocuğun babası ve meslek erbablarından birkaçını davet eder. Ziyafet sonunda, söz konusu meslekte kullanılan aletlerden her birinden birer tane öğrenciye verir ve öğrenciye çalışıp mesleğini daha da ilerleterek helal ve titiz iş yapmasına yönelik dileklerini iletir. Sonrasında ise öğrencinin babası, ustaya bir kıyafetlik kumaş vererek minnetini belirtir. Bununla birlikte tören sona erer. Öğrencinin kendi başına dükkân açması veya mevcut dükkânda çalışması onun inisiyatifine bırakılır. Eğer ustasının dükkânında çalışırsa yaptığı işin hakkını kendisi alır. Öğrencilik süresinde ise ustasının işlerinden hak almaz.

2.3.Ticarete Başlama Töreni: Bu tören esasında ticaret ile meşgul olanlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Ticaretin başladığı gün yapılır. O gün özellikle ziyafet verilir ve bölgedeki saygın kişiler, akrabalar, eş dost, ileri gelen tüccarlar, dükkân açma hazırlıkları sırasında yardım edenler törene davet edilir (Hebibulla, 2000: 313).

2.4.Ev Yapma Töreni: Genellikle inanişaya uygun olarak yapılan törende bazı bireyler kurban kesip cemaate yemek verir. Bazıları da hamur kızartması, çeşitli yemekler yapıp önde gelen bir duvar ustasını, akrabaları, eş dostu ve komşuları törene davet ederek sofraya kurar. Tören istenildiği gibi bitmediğinde ise sofraya kurulduktan sonra mahallenin ileri gelenlerinden birileri ya da ileri gelen duvarcı ustası evin kiblesini doğruladıktan sonra temel ipinin sağ köşesinden bir çapa toprak alıp temel taşı koyar. Bunun ile birlikte tören sona erer. Sonrasında da törende hazır bulunanlar ustanın önderliğinde elden ele temel taşı alıp duvar yapmaya başlar. Böylelikle mahalle halkı, eş dost ve komşuların yardımıyla ev tamamlanır. Herhangi bir sebepten dolayı evin yapımına yardım edemeyenler de çalışanlara bir öğün yemek verir ve çalışanlardan hâl hatır sorar. Ev sahibi de çalışanları iyi yemekler ile doyurur ancak bunun dışında herhangi bir ödeme yapmaz. Bu Uygur Türklerinde önemli bir âdettir (Hebibulla, 2000: 315).

2.5.Ev Çayı: Uygur Türklerinde “çay” kültürü oldukça gelişmiştir. Çay kültüründe toplumsal birliktelik, eğlence, yeme-içme gibi hususlar oldukça önemlidir. Çay, içecek olmanın dışında sohbet havasında gerçekleştirilen toplantılara ve törenlere adını vererek çeşitli sohbet ve belirli faaliyetlerin gerçekleştiği bir geleneği meydana getirmiştir. Ev çayı ise ev yapımı bitip yeni eve taşındıktan sonra yapılır. Çaya, özellikle evin yapımında yardımcı olanlar, mahalleliler, komşu mahalledeki tanıdıklar, eş dost ve akrabalar davet edilir. Öncelikle evin yapımına yardım edenlere minnettarlık bildirilir (Hebibulla, 2000: 315) ve bireylerin inancına göre şekillenir. Bazıları ekmek pişirip yemek hazırlamakla birlikte duruma göre bir ya da iki hayvan keser. Bazıları bir kurban keser ancak ev çayına özel olarak hamur kızartması yapar. Ev çayı iki aşamada gerçekleştirilir. İlk aşamada, mahalledeki ileri gelenlerden imam ve müezzinler davet edilir. Onlar bir araya geldikten sonra Kur’an okunur. Okuma tamamlandıktan sonra da sofraya kurulup çay ve yemek verilir. Mahallenin ileri gelenlerinden sonra diğerlerine sofraya kurulur ve misafir edilir. Sofra toplandıktan sonra, misafirler yeni ev için aldıkları hediyeleri ortaya koyarak tebriklerini iletirler. Akrabalar ve eş dost yeni evde kullanılmak üzere kilim, gül basılan keçe, battaniye, masa gibi hediyeler getirir. Bunun ile birlikte ev çayı sona erer ve yorulanlar kalkar, geriye kalanlar ise şarkı söyleyip dans eder, fıkra anlatarak geç vakte kadar eğlenirler (Hebibulla, 2000: 315).

Yukarıda bahsi geçen törenler, geleneksel meslekler, ustaları ve meslek öğrenmeye verilen değeri açıkça ortaya koymaktadır. Usta-çırak ilişkisinin verilen ehemmiyetin de ayrıca önemli bir yer tuttuğu görülen bu törenlerde, genelde Türk kültürü özelde ise Uygur Türklerinin inanç, pratik ve sosyal dayanışma unsurlarına dair izler mevcuttur.

Uygur Türklerinde geleneksel meslekler risaleli ve risalesiz, pirli ve pirsiz olarak ayrılmaktadır. Risaleli meslekler; demircilik (Eker ve Zal, 2014), ağaççılık (Öger ve Tek, 2016), aşçılık (Öger ve Tek, 2016; Alper, 2017), terzilik, keçecilik (Öger ve Tek, 2016), fırıncılık (Öger ve Tek, 2017), saraçlık (Çakmak, 2020), kasaplık (Öger ve Kılıç, 2016), ayakkabıcılık (Öger ve Tek, 2017; Alyılmaz, 2011), çiftçilik (Öger ve Tek, 2017) ve çalışmaya konu olan tamçılık (duvar ustalığı) gibi geleneksel mesleklerdir. Çalışmada, risaleli ve aynı zamanda pirli geleneksel meslekler arasında yer alan “tamçılık” (duvar ustalığı) mesleğinin piri, mesleğin kimden öğrenildiği ve nasıl ortaya çıktığı, kural ve esasları “tamçılık risalesi”nden hareketle incelenmiştir.

3. Tamçılık Risalesi ve Özellikleri

“Tamçılık” risalesinin Çağatayca ve Uygurca olmak üzere iki metni bulunmaktadır. Çağatay Türkçesi ile kaleme alınan metin, St. Petersburg’da bulunan Rusya Bilimler Akademisi Doğu Bilimi Enstitüsü Kütüphanesinde A 407 numarada kayıtlı olup 15 varaktan oluşmaktadır. Eserin 9. varasına kadar her sayfada 7 satır bulunmaktayken 10. varaktan itibaren 6 satır yer aldığı görülmektedir. Eserin adı risalenin ilk sayfasında “Risale-i Tamçılık” olarak yazılmıştır. Ancak risalenin sonuna gelindiğinde eserin eksik olduğu anlaşılmaktadır.

İkinci metin ise Doğu Türkistan’da eski eserlerin toplanması, düzenlenmesi ve yayımlanmasını planlayan Rehberlik Grubu’nda yer almakta ve korunmaktadır. Rehberlik Grubu’nun yayım faaliyetleri çerçevesinde 1989 yılında “Qedimki Uyğur Hüner-Kesip Risaliliri (1)” adlı eser yayınlanmış ve bu eserde; dericilik, ayakkabıcılık, aşçılık, koyunculuk, kasaplık gibi birçok geleneksel meslek risalesinin Uygurcasına yer verilmiştir. Çalışmaya konu olan ve “Risale-i Tamçılık” olarak adlandırılan eser, bu çalışma içerisinde Uygurcaya aktarılan eserler içerisinde bulunmakta olup eserde, söz konusu metnin 811 numara ile kayıtlı olduğu zikredilmektedir (Veli, 1989: 1, 307). İki metin karşılaştırıldığında bu metnin tam olduğu tespit edilmiş ancak çeviri olasından dolayı özet olabileceği düşünüldüğü için Çağatayca yazma esas alınmıştır. Bu doğrultuda çalışmada, Çağatayca metin A, Uygur Türkçesine aktarılan metin ise B metni olarak adlandırılarak ele alınmıştır. Metinlere göre “tamçılık” (duvar ustalığı) mesleğinin özellikleri şu şekildedir:

“Risale-i Tamçılık”, duvar ustalığı hakkında bilgilerin yer aldığı bir eserdir. Eserde, mesleğin ortaya çıkışı ve duvar ustalığının ilk uygulayıcısı, mesleğin geçmiş pirleri, mesleğe ait iş ve uygulamaların kimlerden kaldığı, meslek sahibinin bu iş ve uygulamaları gerçekleştirirken okuması lüzum görülen ayet ve dualar, mesleğin farzları, vacipleri, sünnetleri, edepleri ile meslek risâlesine sahip olmanın ehemmiyeti ifade edilmektedir.

Tamçılık risalesi, diğer çoğu meslek risalelerinde olduğu üzere “besmele, hamdele ve salvele”⁹ ile başlamakta olup risalenin başında duvar ustalığı mesleğinin ortaya çıkışı İmam Ca’fer-i Sadık’tan alınan bir rivayete dayandırılır. Bu rivayete göre Allah, Hz. Cebrail’e tamçılık (duvar ustalığı) mesleğini Hz. Nuh’a öğretmesini emreder. Dolayısıyla tamçılık (duvar ustalığı) mesleğinin ilk piri Hz. Nuh’tur. Allah, duvar ustalığını Cebrail Aleyhisselam’a buyurdu farz oldu, Cebrail Aleyhisselam, Nuh Aleyhisselam’a öğretti vacip oldu, Hz. Nuh Aleyhisselam Mihri Gelâl’e öğretti, sünnet oldu.¹⁰

A metnine göre duvar ustalığının piri olarak Hz. Nuh kabul edilmektedir ve Hz. Nuh’un pir kabul edilmesindeki hadise şu şekilde ifade edilmektedir: Hz. Nuh Aleyhisselam’a peygamberlik verildiğinde balçık yapıp bin tane çömlek yapması talep edilir. Hz. Nuh, sakızdan balçık yaparak bir yılda çamuru pişirip hazırlar ve ne yapması gerektiğini sorar. Hz. Cebrail Aleyhisselam’a verilen talimat doğrultusunda duvar ustalığını Hz. Nuh’a öğretmesi emredilir. Hz. Cebrail, Nuh Aleyhisselam’a duvar ustalığını öğretir ve kerpiçlerle ev yapar. Bunu gören Müslümanlığı kabul etmeyen kâfirler, Müslüman olur. Bu olayın ardından yine ferman gelir ve Hz. Nuh Aleyhisselam’dan bin çömlek yapması emredilir ve Nuh Aleyhisselam çömlekleri bir yılda pişirerek hazırlar ve su ile doldurur. Ferman üzerine Hz. Nuh Aleyhisselam’dan yaptığı çömlekleri kırması istenir ve bunun üzerine Nuh Aleyhisselam bir yıllık emeğinin zayi olacağından dolayı ağlar. Hz.

Allah, Nuh Aleyhisselam'a "ben kullarımı kolaylıkla zayi etmem" der. Nuh Aleyhisselam çömleklerin bazılarını yerleştirir, bazılarını ise kırar. Bu nedenle duvar ustalığının işi kâh bozmak kâh yapmaktır.¹¹

Bu meslekte dört pir-i mürşit vardır. Bunlar:

1. Abdurrahman
2. Abdulkahhar
3. Abdulcabbar
4. Abdülaziz'dir.

Buna göre Abdurrahman, Hz. Âdem'i; Abdulkahhar, Hz. Nuh'u; Abdulcabbar, Hz. İbrahim'i ve Abdülaziz de Hz. Muhammet Mustafa'yı temsil etmektedir.¹²

Bu bölümde risale saklamanın farz mı, vacip mi, sünnet mi olduğu üzerinde durulur. Öğüt Hz. Nuh Aleyhisselam'dan, tandır Hz. Âdem Aleyhisselam'dan, ocak yapımı ve murisazlık (baca yapımı) ise Hz. Mihri Gelâl'den kalmıştır. Dolayısıyla risale saklamak hem farz hem vacip hem de sünnettir.

Risalede, tamçılık (duvar ustalığı) mesleğinde on iki edep ve erkânın farz olduğu belirtilir.¹³ Bunlar şu şekilde sıralanır:

- 1) Beş vakit namaz kılmak
- 2) Taharetli olmak
- 3) Dürüst olmak
- 4) Şeriata uygun iş yapmak
- 5) Âlimler ile görüşmek
- 6) Haram, şüphe ve namahremden uzak durmak
- 7) Hak yememek
- 8) Emanete hıyanet etmemek
- 9) Haram yiyeceklerden uzak durmak
- 10) Gıybet etmemek
- 11) Düşünmeden söylenen uygunsuz sözlerden uzak durmak
- 12) Allah'ı yâd etmek

Vacip olanlar ise şu şekildedir:

- 1) İş bozulduğunda tekbir getirmek
- 2) Eşi erkek çocuk doğurduğunda ya da birisi ile mücadelede uygunsuz söz söylendiğinde tekbir getirmek
- 3) Duvardan düştüğünde ya da duvara çarptığında tekbir getirmek
- 4) Misafirperver olmak
- 5) Faydalı olmak
- 6) Mutlu olmak
- 7) Yumuşak sözlü olmak

A metninde, meslek icrasında zikredilen ayet ve sureler şu şekilde sıralanmıştır:

Çapayı eline aldığında "*Şummun bukmun Öumyun fe hum lā yercüüne*"¹⁴ demek gerekir. Çamur hazırlarken ise "*ve ufevviğu emrj ilallāhi innallāhe başırın bil'ibādi*"¹⁵ demek gerekir. Çamuru sıvarken "Küllî şeyöin ve rāziķuhu küllî ĥayyin" denmelidir. Mala ile sıvarken "Yā ĥāliķu

küllî şeyvîn ve razîkû küllî hayyîn” denilmelidir. Duvarın çapını alırken “yâ hayyu ya kayyûm yâ zû’l celâli ve’l-ikrâm” denilir. Duvara hol yaparken “Bismi’llâhi’r-rahmâni’r-rahîm er-râhîm tevekkeltü alâllâh”¹⁶ demelidir. Oyma dolap yaparken “Huve’l evvelu ve’l ahîru vez zâhîru ve’l bâtîn”¹⁷ denir. Bacayı çıkarırken “yâ hû yâ men hû lâ ilahe illâ hû”¹⁸ demek gerekir. Kâñ¹⁹ yaparken “yâ Allâh yâ Rahmân yâ Rahîm” denilir. Tandır yaparken “yâ Sübhân yâ Burhân” denilir. Ocak yaparken de “küllemâ nezîcet cüludühüm beddelnâhüm cüluden gayrahâ li yeẕûkûl Óazâb”²⁰ denilir.

B metninde de mesleğin icrasında sırasıyla okunan ayetler aşağıdaki gibi sıralanmıştır: Kerpiç yapmak için toprak hazırlarken “Tevekkeltü alâllâh”²¹ denilmektedir. Çamur yaparken “Vece’alnâ min beyni eydîhim sedden vemin hâlfîhim sedden feağşeynâhum fehum lâ yubsirûn(e)”²² ayeti okunur. Duvara ul²³ (temel) atarken “Lâ hâvle ve lâ kuvvete illâ billâhi’l-aliyyi’l-azîm”²⁴ denir. Duvarı yaparken “Cezâuhum ‘inde rabbihim cennâtu ‘adnin tecrî min tahtihâ-l-enhâru hâlidîne fihâ ebedâ(n)”²⁵ ayeti okunur. Kerpiçi alırken “Femen ya’mel mişkâle zerratin hayran yerah(u) vemen ya’mel mişkâle zerratin şerran yerah(u)”²⁶ ayeti okunur. Evin dört köşesi bittiğinde Hz. Cebrail Aleyhisselam için çirağ²⁷ yapmak gerekir. Çatıya ağaç koyarken, çamur/balçık yaparken de belirli ayetler okunur. Duvar ustalığı mesleğini icra etmeye başlayan ustaların öncelikle tüm saflığı ile Allah’a yakarıp “bidergâhi kâziyel hâcât?”²⁸ diyerek işe başlaması gerekir. Duvar ustalığının kuralları diğer geleneksel mesleklerinki ile benzerdir.

Uygur Türklerinde geleneksel mesleklerin öğrenimine ve öğretimine oldukça önem verilmiştir. Usta-çırak ilişkisi çerçevesinde, belirli kaidelere ve erkâna bağlı olarak gerçekleştirilen bu süreçte önem arz eden öncelikle mesleğin ilk icracısı pire, sonrasında ise ustaya duyulan saygıdır. Uygur Türklerinde halk mimarisine ilişkin gerçekleştirilen törenlerde, ustaya verilen değer ve gösterilen saygı dikkat çekmektedir. B metninde bu husus ile ilgili olarak, ustaya zarar vermenin cezaya sebebiyet verdiği bildirilmekte olup metinde şu şekilde ifade edilmiştir: “Eğer birisi duvar ustalarına hakaret etse, o kişiye falakada kırk bir kez vurmak gerekir”.

A metni eksik olduğu için kim tarafından ve hangi yıl yazıldığı bilinmemektedir. Ancak B metninin sonunda yazar kendi bilgilerine yer vermiştir. Bu bilgilere göre eserin yazarı, adının Molla Ahunfakir miskin geday, Molla Günahkâr olduğunu zikretmekte olup memleketinin Kuçar olduğunu söyler. “Allah, Kuçarlı Tahir Ahun oğlu Molla Ahun, Kaşgarlı Muhammet Kurban duvar ustalarının günahlarını bağışlasın, değer versin” ifadeleri ile risale sona ermektedir.

Sonuç

İnsanoğlu yaşadığı coğrafya, iklim koşulları, dini inanışları ve bunlar gibi pek çok şeyin etkisi ile yaşam koşullarını şekillendirmiş ve uğraşlarını da bu doğrultuda belirlemiştir. Hayatta kalma kaygısı ve temel ihtiyaçlarını karşılama gereği ile beslenme ve barınma gibi hususlar öncelik teşkil etmiştir. Tarımsal faaliyetlerin gelişmesi ile temel ihtiyaçların haricinde üretim başlamış ve çeşitli meslek grupları ortaya çıkmıştır. Bu meslekler, mesleğin uygulayıcıları arasında grup oluşumlarını da beraberinde getirmiştir. Özellikle gelenekten beslenen meslek grupları, kendi içlerinde gayri resmî bir düzen geliştirmiş ve kendilerine ait folklor ürünlerinin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Bu gayri resmî düzen içerisinde mesleğin ilk icracısı kabul edilen ve genellikle dinî bir hüviyete sahip olan pire olan saygı ve değer, meslek ustalarının yapması ve yapmaması gerekenler, yapılmaması gereken davranışlarda bulunanların alacağı cezalar, mesleğe dair kural ve kaideler, mesleğin icrasında okunması gereken ayetler yer almaktadır. Bu düzenin sözden yazıya aktarılmış hâli de meslek risaleleridir. Çalışmada, Uygur Türklerinin halk mimarisi açısından önemli bir yere sahip olan “Tamçılık” (duvar ustalığı), mesleğin edep, erkân, kural ve kaidelerine yer veren iki risale bağlamında incelenmiştir.

“Tamçılık” risalesinin Çağatayca ve Uygurca olmak üzere iki metni bulunmaktadır. Çağatay Türkçesi ile kaleme alınan metin, St. Petersburg’da bulunan Rusya Bilimler Akademisi Doğu Bilimi Enstitüsü Kütüphanesinde A 407 numarada kayıtlı olup 15 varaktan oluşmaktadır. Eserin 9. varagina kadar her sayfada 7 satır bulunmaktayken 10. varaktan itibaren 6 satır yer aldığı görülmektedir. Eserin adı risalenin ilk sayfasında “Risale-i Tamçılık” olarak yazılmıştır. Ancak risalenin sonuna gelindiğinde eserin eksik olduğu tespit edilmiştir. İkinci metin ise Doğu Türkistan’da eski eserlerin toplanması, düzenlenmesi ve yayımlanmasını planlayan Rehberlik Grubu’nda yer almakta ve korunmaktadır. Rehberlik Grubu’nun yayım faaliyetleri çerçevesinde 1989 yılında “Qedimki Uyğur

Hüner-Kesip Risaliliri (1)” adlı eser yayınlanmış ve bu eserde; dericilik, ayakkabıcılık, aşçılık, koyunculuk, kasaplık gibi birçok geleneksel meslek risalesinin Uygurcasına yer verilmiştir. Çalışmaya konu olan ve “Tamçılık” olarak adlandırılan eser, bu çalışma içerisinde Uygurcaya aktarılan eserler içerisinde bulunmakta olup eserde, söz konusu metnin 811 numara ile kayıtlı olduğu zikredilmektedir. Çalışmada St. Petersburg metni esas alınmış olup bu metin incelemede A metni, Uygurcaya aktarılan metin ise B metni olarak adlandırılmıştır. İki metin mukayese edildiğinde şunlar tespit edilmiştir:

1) A metninde tamçılık (duvar ustalığı) mesleğinin piri Hz. Nuh olarak belirtilirken B metninde Hz. İbrahim olduğu ifade edilmiştir.

2) Her iki metinde de Müslüman olmayanları Müslümanlığa davet söz konusudur ve A metinde Hz. Nuh’un tamçılık mesleğini icra etmeye başlaması, B metninde ise Hz. İbrahim’in Mekke’yi inşa etmesi ile kâfirler Müslüman olmuştur.

3) A metninde, mesleği icra eden Abdurrahman (Hz. Âdem), Abdulkahhar (Hz. Nuh), Abdulcabbar (Hz. İbrahim), Abdülaziz (Hz. Muhammet Mustafa) olmak üzere 4 pir-i mürşit olduğu ifade edilirken B metninde duvar ustalığını toplamda 766 pir-kâmilin icra ettiği zikrolunmakta ve bunlardan en iyilerinin ise A metni ile paralel olarak birinci Hz. Âdem, ikinci Hz. Nuh, üçüncü Hz. İbrahim, dördüncü ise Hz. Muhammet olduğu ifade edilmektedir. Bu noktada, iki metnin verdiği bilgilerin örtüştüğü görülmektedir. Ayrıca bu bilgilere ek olarak B metninde dört meleğin yani Cebail, İsrafil, Mikail ve Azrail’in de bu mesleğe çok fazla katkılarının olduğu belirtilir. Hz. Nurveli, Hoca Câbbâr, Hoca İbni Kâsım gibi on bir pir-kâmil de duvar ustalığı alanında meşhur pirler arasında zikredilir. Diğer dokuz pir-kâmilin ise isimlerini aşikâr etmediği dile getirilir.

4) A metninde, mesleğin farzları “beş vakit namaz kılmak, taharetli olmak, dürüst olmak, şeriata uygun iş yapmak, âlimler ile görüşmek, haram, şüphe ve namahremden uzak durmak, hak yememek, emanete hıyanet etmemek, haram yiyeceklerden uzak durmak, gıybet etmemek, düşünmeden söylenen uygunsuz sözlerden uzak durmak, Allah’ı yâd etmek”; vacipleri ise “İşi bozulduğunda tekbir getirmek, eşi erkek çocuk doğduğunda ya da birisi ile mücadelede uygunsuz söz söylendiğinde tekbir getirmek, duvardan düştüğünde ya da duvara çarptığında tekbir getirmek, misafirperver olmak, faydalı olmak, mutlu olmak, yumuşak sözlü olmak” olarak belirtilmiştir. B metninde böyle bir bilgiye yer verilmemiştir.

5) Her iki metinde de mesleğin icrası sırasında okunacak ayetler verilmiştir ancak bu ayetlerde farklılıklar söz konusudur. Bazıları da ayet özelliği taşımamaktadır.

6) Çağatayca olarak kaleme alınan A metni eksik olduğu için müntensihi ve hangi yıl kaleme alındığı belli değildir. Fakat B metnin sonun yazar adını Molla Ahunfakir miskin geday, Molla Günahkâr olduğunu ifade etmekte olup memleketinin ise Kuçar olduğunu belirtir. Ayrıca ifadelerini de “Allah, Kuçarlı Tahir Ahun oğlu Molla Ahun, Kaşgarlı Muhammet Kurban duvar ustalarının günahlarını bağışlasın, değer versin” şeklinde sonlandırarak duvar ustaları için Allah’tan af dilemektedir.

Uygur halk mimarisi içerisinde gerek günlük kullanım için inşa edilen evler gerek topluma hizmet için tasarlanan mekânlar gerekse sanatsal olarak inşa edilen yapılar Türk kültürünün estetik anlayışını en güzel şekilde yansıtan eserler arasında yer almaktadır. Türk halk mimarisinin temellerini oluşturan bu eserlerin inşası usta eller tarafından gerçekleştirilmekte ve bu icralar kendi bağlamında mesleğin folklorunu oluşturmaktadır. Pirli ve risaleli meslekler ise halk arasında ayrıca itibar görmekte olup bu mesleklerin sürekliliğinin sağlanması minvalinde önem arz etmektedir. Mesleğin sürekliliğinin sağlanmasında ise tamçılık (duvar ustalığı) mesleğinde olduğu gibi mesleğin edep, erkân, kural ve kaidelerine yer veren risalelerin yeri yadsınamaz. Çalışmada ele alınan iki metnin de geleneksel mesleklerden biri olan tamçılık mesleğinin devamlılığını sağlayan, ustaları tarafından bilinmesi zaruri tutulan eserler arasında yer alması kıymet arz etmektedir.

4. Transkripsiyonlu Metin

4.1. A Metni

1a) Risâle-i tamcılık bu turur. *Bismi 'llâhi 'r-raḥmāni 'r-raḥîm Elḥamdü lillâhi rabbi 'l- âlemin*

vel'ākibetü li'l-muttaķin veşşelātü veşşelāmü 'alā rasūlihi Muḥammed ve 'alā ālihi aṣḥabihi ecma ĵn. Ammā Ḥazret-i İmam Ca'Ŗfer-i Šādık ve Rehnümā-yı Muvāfiķ andağ rivāyet kılıpdurlar kim **(1b)** Ḥazret-i Ḥaķ Sübhāne ve Te'Ŗālā Ḥazret-i Nuḥ ŖAleyhi's-selāmğa peygamberlik vaḥiy kıldı. Ḥazret-i Nuḥ ŖAleyhi's-selām ehl-i tümüni imānğa da'Ŗvet kılip kırķ yılğıça da'Ŗvet kıldı. Ḥazret-i Nuḥ ŖAleyhi's-selāmınñ kavmi hiç vechile imānnı kabul kılmadı. Ḥazret-i Nuḥ ŖAleyhi's-selām münacāt kılip aydılar kim ey bara **(2a)** Hudāyā bu kavmlarımni imānğa da'Ŗvet kılsam kabul kılmaydur. Öz kudretniñdin halās kılsañ dēdilar. Hitāb keldi ki ey Nuḥ saña peygamberlikni Ŗitā kıldım sen ēmdi bir munça palçık atıp bir miñ göze kılgıl dēdiler. Ḥazret-i Nuḥ ŖAleyhi's-selām sağıznı palçık kılip **(2b)** bir yılda lāynı fuşurup tayyār kıldılar. Andın münacāt kılip aydılar kim perverdigārā bunı nēme kılayın dēdiler. Ḥazret-i Cebrā'Ŗil ŖAleyhi's-selāmğe fermān boldılar ki barıp Ḥazret-i Nuḥ peygamberge tamcılıķnı ta'Ŗlīm bergil dēp Ḥazret-i Cebrā'Ŗil ŖAleyhi's-selām gelip ta'Ŗlīm berdi. Ḥazret-i Nuḥ ŖAleyhi's-selām bir munça **(3a)** kesek kıoyup öy ettiler. Munı görüp bir munça kāfirler imān etip Müslümān boldılar ve yene fermān boldı ki bir miñ göze rāslağıl dēp Ḥazret-i Nuḥ ŖAleyhi's-selām gözelerini bir yılda futgazıp rāst kıldılar. Gözelerini suğa tolgazdılar. Fermān kıldılar ki ēmdi **(3b)** közeleriniñni sındurğıl dēp Ḥazret-i Nuḥ ŖAleyhi's-selām bisyār yığladılar. Perverdigārā bir yılñın bu yanıda kılgan emgekimni žāyi'Ŗ kılırsen mu dēp yığladılar. Tola yığlağan sebebdin Nuḥ atandılar hitāb geldi ki ey Nuḥ sen lāy bile iken közeleriniñni emgekim žāyi'Ŗ boladur dēp **(4a)** sındurğıl tāķat tutmassen men öz kudretim bile yaratķan bendelerimni asānlık bile žāyi'Ŗ kılmassen. Her kısmı gene kılsalar šabr bile helāk kılmassen tevfiķ berürmen dēdiler. Ḥazret-i Nuḥ ŖAleyhi's-selām tevfiķiğe du'Ŗā kıldılar. Barçaları imān ētip Müslümān boldılar ērse Ḥazret-i Nuḥ ŖAleyhi's-selām **(4b)** közeleriniñ ba'Ŗzılarını sındurdılar ba'Ŗzılarını kıoydılar öylerini hem tüzüp bozdılar. Ol sebebdin tamcılıķnıñ işi kāh tüzmek kāh bozmaķ andın kıaldılar. Andın Ḥazret-i Nuḥ ŖAleyhi's-selām ferzendleriğe öy etmek bir kısmı lāycılık işni ta'Ŗlīm berdiler. Harrādılıķnı hem ilgeri hemme esbāblar **(5a)** bile tūfān suy çıķadurğan vaķtinde kim etmek üçün ta'Ŗlīm bergen turur. Tamcılık harrādılık hem Ḥazret-i Nuḥ ŖAleyhi's-selāmın kıalğan turur. Andın Ḥazret-i Nuḥ ŖAleyhi's-selām ferzendleriğe ta'Ŗlīm berdiler. Her kıaysıları bu tarıķa iḥmāl örgendiler. Ḥazret-i Nuḥ ŖAleyhi's-selām aydılar kim ey barā Hudāyā bu heziñe itā kıldıñ bir risāle **(5b)** bolğay ērdi dēdiler. Šol zamān Ḥazret-i Nuḥ ŖAleyhi's-selām Hudāy Te'Ŗālānıñ fermānı bile gelip bu risāleni ta'Ŗlīm berdiler. Ḥazret-i Nuḥ ŖAleyhi's-selām bu risāleni özleriğe hemrāh kılip tuttılar. Andın Ḥazret-i Mihri Gelālğa yādigār kıaldılar. Mihri Gelāl örgendiler. Andın bu yanķı pir kāmillerge yādigār kıaldılar. Andın **(6a)** bu yanķı ustalarğa kıaldılar. Ammā her ustādlarığa bardur pirsiz emesdür. Her kıaysı hünernesb bir peygamberniñ mu'Ŗcizeleri turur. Hiç kıaysıları risālesiz hünerebratmapdurlar. Ammā bu hünerniñ edāsıda yüz yigirme tōrt evliyā dāḥil turur. Hemeleri risālelar bile Ŗamel kılipdurlar ve mescid ü medrişeler bile **(6b)** ulaşup bularnı binā kılip sevāb bularnıñ dereceleri mundağ mertebe tafıpdur. Her ustāğa tamcığa bardur. Bu tarıķa risāle bile Ŗamel kılip ḥaķıķat şeri'Ŗat tarıķatni bilip Ŗamel kılsa mescid medrişelerini binā kılsa ularnı sevāb ibādet kılsa bu ḥadiş mażmunı bile ol üstādlarğa ateş düzh tururlar dēpdurlar. Ḥadiş bu turur **(7a)** “ķāle'n-nebi' ŖAleyhisselām binā'Ŗül-mescidi seb'Ŗatün ve't-turābu Ŗale't-turāķi re'Ŗsuhu ḥarramallāhu Te'Ŗālā cesedehü Ŗani'n-nari” ya'Ŗni aytıpdurlar kim Resül ŖAleyhi's-selām kimerse ki binā kılsa mescidlerni yettege yetküzüp ve sirāb kılsa ol mescidni vesvese ḥarām kıladur. Allāh Te'Ŗālā üstādlarğa ateş düzahı dēpdurlar. Kıāle'n-nebiyyü ŖAleyhi's-selām **(7b)** el binā'Ŗü'l tālibü'l Ŗilmi h'āne'Ŗ ve h'ānend tālibü'l Ŗilm vecebu'llāhu Te'Ŗālā ve kilidi'l-cenne ya'Ŗni ayttı Resül ŖAleyhi's-selām pir-üstādleriğe binā kılsa tālibü'l Ŗilmlerniñ caynı Ŗitā kıladur. Allāh Te'Ŗālā ol üstādlarğa behişt açķusını dēpdurlar. Ammā bu hünerebrat uluğ hünerdurlar anıñ üçün ıssığ soḥuķda cem'i'Ŗ Hudānıñ **(8a)** bendeleri öyniñ içide rāḥt alğan sebebdin amā kışı sorsalar kim tamcılık farż mudur vācib mu yā sünnet mu dēse cevāb ayğıl kim Hudāy Te'Ŗālā Ḥazret-i Cebrā'Ŗil ŖAleyhi's-selāmğa buyururdu farż boldı. Cebrā'Ŗil ŖAleyhi's-selām Ḥazret-i Nuḥ ŖAleyhi's-selāmğa ta'Ŗlīm berdi vācib boldı. Ḥazret-i Nuḥ ŖAleyhi's-selāmğa Mihri Gelālğa **(8b)** ta'Ŗlīm berdi sünnet boldı. Eger sorsalar kim bu hünere necce pirge meyl ötüpdür dēse cevāb ayğıl kim tōrt pirge meyl ötüpdür. Evvel ŖAbdu'r-raḥmān ikinci ŖAbdu'l Cabbār üçüncü ŖAbdu'l Kıahḥār tōrtüncü ŖAbdu'l ŖAziz turur. ŖAbdu'r Raḥmān kim turur, Ādem-i Šafiyu'llāh turur. ŖAbdu'l Cabbār kim turur, Nuḥ Nebiyu'llāh turur. ŖAbdu'l Kıahḥār kim turur, **(9a)** Ḥazret-i İbrāḥim Ḥalīlu'llāh turur. ŖAbdu'l ŖAziz kim turur, Ḥazret-i Muḥammed Resülü'llāh turur. Eger sorsalar kim savāķcılık kimdin kıaldı dēse Ḥazret-i Nuḥ ŖAleyhi's-selāmın kıaldı. tamcılık kimdin kıaldı, ol hem Ḥazret-i **(9b)** Nuḥ ŖAleyhi's-selāmın kıaldı. Eger sorsalar kim tanūr Ḥazret-i Ādem ŖAleyhi's-selāmın kıaldı. Ocakşazlık mürisazlık

Ĥazret-i Mihri Gelâldin turur. Eger sorsalar kim ketmenni qolğa alurda qaysı âyetni **(10a)** oqumaq gerek? Cevâb aygıl kim bu âyetni oqumaq gerek “*Šummun bukmun Ŗumyun fe hum lâ yerciüne*” demek gerek. Eger sorsalar kim lây faşururda qaysı âyetni oqumaq gerek? Bu âyetni oqumaq gerek. **(10b)** “*ve ufevvıdu emrı ilallâhi innallâhe basırun bil’ibâdi*” degey. Lây caflarda “Küllı şeyóin ve râzıkuhu küllı ĥayyin” degey. Endürgeni sıvarda “Yâ ĥalıku küllı şeyóin ve raziķu küllı ĥayyin” demek gerek. Tamnıñ uyanını **(11a)** élürde “yâ ĥayyu ya qayyüm yâ zü’l celâli ve’l-ikrâm” degey. Tamğa ĥol tüzerde *Bismi’llâhi’r-raĥmâni’r-raĥım tevekkeltü alallâh*” degey. Tekce nimtaķ çıkıurda “Huve’l evvelü ve’l-aĥıru vez zâhıru ve’l bâtinu” demek **(11b)** gerek. Mürı çıkıurda yâ hū yâ men hū lâ ilâhe illâ hū demek gerek. Kañ salurda yâ *Allâh yâ Raĥmân yâ Raĥım* degey. Tanur salurda yâ *Sübhân yâ Burĥân* demek gerek. Ocaķ salurda “*küllemâ nezıcet cüluduhum* **(12a)** *beddelnâhüm cüluden ġayrahâ li yeżukul Ŗazâb*” degey. Her üstâdları ki bu tarıķa âyet ĥadışni oqup Ŗamel kılgaylar. Eger sorsalar kim tamcılık ĥüneride nece nemerse farzđur. Cevâb aygıl kim on iki **(12b)** nemerse farzđur. Evvel beş vaķıt namâz ötemeklik farzđur. İkinci ĥişe tahâret bile bolmağlık farz. Üçünci ĥişe râstlık bile bolmağlık. Törtünci Ŗamel-i şerĖatge ĥarıs bolmağlık. **(13a)** Beşinci ehl-i Ŗilmeler bile hem şöĥbetâ bolmağlık. Altıncı ĥarâm şübhedin ve nâ-maĥremdin perĥız kılmaglık. Yetinci kişiniñ ĥaķkıdın yırâķ bolmağlık. Sekizinci emânetge ĥıyânet kılmagay. Tokuzuncı ĥarâm şübhelik taŖâmlardın **(13b)** perĥız kılgay. Onuncı zıñĥâr kişini ġıybet kılmagay. On birinci nâ-maŖkûl nâ-meşĥûr sözlerdin perĥız kılgay. On ikinci Ĥudâ TeŖâlâniñ yâdıdın ġâfıl bolmagay. Her kimde bu ĥaŖletler bolsa şabırlar cümlesidin bolğusıdır. **(14a)** Amâ yette nemerse vâcibđur. Evvel işi bozulsa tekbır almaķ vâcibđur. İkinci ĥatunı oğul toğsa ya kişi bile mücadele kılıp nâ-meşĥûr söz çıkısa tekbır almaķ vâcibđur. Üçüncü tamdın yıķılsa ya tam urulsa tekbır almaķ vâcibđur. **(14b)** Törtüncü miĥmân dost bolmaķ. Beşinci ĥayr saĥâvet bile bolmağlık. Altıncı ĥoşĥûy bolmağlıkđur. Yetinci yumşâķ sözlük bolmagay. Her üstâd mundağ Ŗamellerni becâ keltürse kıyâmet ġüni Ĥazret-i Nuĥ Ŗaleyhi’s-selâmniñ tuğ...

4.2. B Metni

(307) Hezrit-i İmâm Ce’fer-i Sâdıķniñ rivâyet kılişıķe, tâmcılık kespini insânlarnıñ atisi bolğan Âdem Eleyhissâlâmğa Âllâniñ emri bilen Cebrâil Eleyhissâlâm ögetti.

Ĥudâyitââlâ öz ĥudret **(308)** kâmâli bilen Hezrit-i Âdemni bir uçum tuprâķtin yarattı, bunıñ delili Ĥurân-ı Kerim’de: “Veleķed ĥeleķnel insâne min sulâletim min tiyin”²⁹ (biz insânni ĥeķiķten lâyniñ cevĥiridin yarattuķ.) dep bâyân kılingan.

U nâĥâyiti izzet-ikrâm bilen cennetke keltürüldi, hemme periştiler Âllâniñ emri bilen uniñğa ĥürmet secdisi kıldı. Lékin Âzâzul: “Méniñ mertivem Âdemniñ mertivisidin uluğ, Âdemni tuprâķtin yarattı, men bolsam ot nuridin yaratğan” **(309)** dep secde kılmay turuvaldı. Âĥir u Âllâ ve uniñ periştileri aldida melun (lenet kılinguķı) dep ataldı. Şuniñdin başlap Âdem bilen şeytân arisida âdâvet peydâ boldı.

Şeytân Hezrit-i Âdemni cennetin çıkırış koyıģa çüşüş ĥiyle-mikirler kılıp bir bânâ bilen Hezrit-i Âdem bilen Hâvâ anini cennettin çıkardı. Âdem ata bilen Hâvâ ana ġünâĥkâr bolup cennetin çıkarıp zéminda bir neķķe yüz yıl yığlap sersân-sergerdân bolup yürdi. Âĥir ularniñ duâsi icâvet bolup **(310)** hemmige ķâdir âllâ teripidin zéminda yorukķılıķķa erişti.

Hezrit-i Âdem bilen Hâvâ ana yene “biz ikkimiz çöl-bâyâvân, tağ-deştite ķalduķ” dep nâle-peryâd kıldı. Âllâ teripidin Cebrâil Eleyhissâlâm arķılıķ: “Uskun ente” (bir cayda turğın.) degen âyet yetküzüldi ve ularģa Âllâniñ emri bilen Cebrâil kelip tam selip öy binâ kılişni ögetti, töt muķerreber perişte (Ezrâil, Cebrâil, İsrâfil, Mikâil) kelip öy binâ kılındı. Şundın **(311)** başlap tamcılık kılıp öy binâ kıliş başlandı.

Yene bir rivâyette éytilişıķe: İbrâĥim Eleyhissâlâm Âllâģa duâ kılıp: “Ey perverdigâr, bizniyoķtin bar kılipsen, maña bir kesip atâ kılgaysen, şu kesip bilen ĥâlâl rizķi tépip uniñ ĥuvvitide saña ibâdet kılsam” dep tilidi. Şu sâette Hezrit-i Âllâ Tâ’âlâdin: “Ey ĥelilim (dostum) İbrâĥim, imân ķobul kılıp tâet kılişni ârzu kılguķı bendiler üçün Mekketullâni binâ kılgın, şu işni saña perz kıldım” dep nidâ keldi. **(312)** şu vâķitta, İbrâĥim Eleyhissâlâmniñ ayali Bibi Hecer Ĥenim Hezrit-i İsmâilni tuğdı. Hezrit-i İbrâĥim Âllâģa tevekkül kılıp Mekkini binâ kılişķe başlıdı. U vâķitta pütün âlemdiki ĥelķ kâpir idi. Âllâni tonumaytti. Ĥâzirķi Mekkiniñ ornida Hezrit-i Âdem Eleyhissâlâm Âllâģa ibâdet kıliş üçün salğan avvâlķi Mekkiniñ orni bar idi. Lékin u Nuĥ Eleyhissâlâm zâmânisidiki **(313)** topan

balasida veyrān bolğan idi. Bu k̄etim İbrāhim Eleyhissālām töt muķerreb periştiniñ yardimi bilen Mekkini alte yilda pütķüzdi.

Hezrit-i İbrahim Eleyhissālām tamçilik kespini rāvāclandurup Mekkiddek uluğ şeherni binā ķilğanliķi üçün tamçilik piri dep ataldi. Eger birer ķişı tamçı ustamlarni hāķāret ķilip kemsitse uniñğa şeriette ķiriķ bir pālāķ uruş lāzim.

Tamçilik kespide yette yüz atmiş alte pirkāmil ötken. Bulardin eñ evzili töttur: **(314)** Birinçi, Hezrit-i Ādem Eleyhissālām; ikkinçi, Hezrit-i Noh Eleyhissālām; üçinçi, İbrāhim Helilullā; tötinçi, Hezrit-i Muhammet Eleyhissālām. Töt muķerreb perişte: Cebrāil, İsrāpil, Mikāil, Ezrāillermu tamçilik kespige nurgun tōhpe ķoşķanlardur. Yene Hezrit-i Nurveli, Hocā Cābbār, Hocā İbni Kāsım ķatarliķ on bir pirkāmilmu bu tamçilik kespide meşhur pirlardin hēsablinidu. Ķalğanliri öz nāmlirini āşķārā ķilmigan. Herbir ustām tamçilik işiģa ķadem ķoyğanda, āvvāl **(315)** musulmānlarniñ öyiniñ ķible teripini yāhşı ölçişi lāzim. Öyniñ ķiblisini tetür ķilsa yāhşı emes. Kāpir (İslāmğa etiķād ķilmaydigan ķişiler)niñ öyni yasıģanda, kōñlide “bu meşçittur” dep oylap hiş ķoyuş kerek.

Mezkur tamçilik kespige ķadem ķoyğanda beñ, bozā, şārāb, hārāķ ķatarliķ zehirlik çekimlik, içimlikler, neğme-nāvā, ķimār, külke-çaķķaķ ķatarliķlardin saķliniş lāzim.

Yuķiriķi körsetmilerge riāye ķilğan ustā şākirt alsa, **(316)** nimkār (yallanma işçi) salsa elvette durus bolidu. Eger risāle (ķollanma)da körsetken tertiblerge emel ķilmay, hāvāyi-heveske bērilip, yürgüçi kāsıplarğa Āllā teripidin töt türlük bālā-kāzā (aldinķi ikkisi bu ālemde, kēyinki ikkisi āhirette) kēlidu: Birinçi hāvāyi-heves koçisida yürüp hālāyiķ arisida hār boluş; ikkinçi, ķilğan kespi ilgeri basmay pēkirçilik tartiş; üçinçi, ölgende gör āzābi ķattıķ boluş; tötinçi, dozāh otida ķattıķ āzābliniş.

(317) Kések koyuş üçün topā teyyarlıģanda: “Tevekketü elellāhi” (bu işni ķilişta Āllāģa tevekkul ķildim.) deģen duā oķulidu.

Lāy etküçi: “Veceelnā minbeyni eydihim seddev ve min helfihim sedden feeğseynehum fehum lāyubsirun” (Uların aldida bir tosuķ, keynide bir tosuķ ķilduķ, ularniñ kōzlrini perdiliduķ, şuniñ üçün ular yeni imānniñ yolliri tosulup ketkenliki üçün hēcnersini kōrelmeydu.) deģen āyet **(318)** oķulidu.

Tamģa ul salģıça: “Lāhevre velā kuvvete illā billāhi” l eliyul azim” (Āllādin başķaķudretlik, kōçlük, uluğ, āli mertivilik zāt yoķtur.) deģen kelime oķulidu.

Tamni ķoparģiçe: “Cezā ohum inde Rebbidim cennātu ednin tecri min tehtihel enhāru hālidine fihā ebedā” (ularģa perverdigārniñ dergāhida bērilidigan mukāpāt ularniñ turar cayi bolğan, astidin östeñler ēķip turidigan cennetlerdur ki **(319)** ular cennetlerde meñģü ķalidu.) deģen āyet oķulidu.

Hişni tamģa ēlip bergende: “Femen ye’ mel misķāle zerretin heyreyyere ve min ye’ mel misķā lezerretin şerreyyere” (kimki zerriçilik yāhşı iş ķilidiken, uniñ mukāpātini kōridu. Kimki zerriçilik yāmān iş ķilidiken, uniñ cāzāsini tartidu.) deģen āyet oķulidu. Öyniñ töt témi pütķende **(320)** Hezrit-i Cebrāil Eleyhissālām heķķide ķirāģ³⁰ ötküzüş lāzim. Ögzige yaģaķ salģanda ve lāy yatķuzğanda yenila belgilengen āyetler oķulidu.

Tamçilik kespi bilen meşģul bolģuçi ustikārlar tamçilikķa ķedem koyulğanda hemişe pākizliķ bilen Āllāģa munācāt ķilip, “bidergāhi ķāziyel hācāt” (Āllā her ķandaķ hācet igisi öz **(321)** hālini izhār ķilsa, uniñ hācitini ādā ķilidu.) deģen kelimeni okūp iş başlişi lāzim. (Tamçilik kespinin perz ve edebleri başķa hūner-kesiplerge oħşaş).

Bu hetni fotüdüm étimni éytay, étim Māllā Āhunfeķir Miskin Gedāy. Étimni sorsila Molla Gunāhkār, yurtumni sorsila ezizāne Kuķār.

Kuķārliķ Tāhir Āhun oğlu Mollā Āhun, Kāşigerlik Muhemmet Ķurbān tamçıģa her günāhlarni meğpiret ķilģuçi Āllā hāsiyet bersun.

5. Orijinal Metinlerden Örnekler

5.1. Çağatayca Metin (A)

(1b)

(1a)

حضرت حق سبحانہ و تعالیٰ حضرت نور علیہ
السلام پیر پیر کی عطا کردی حضرت
نور علیہ السلام اہل قومینے ایا نفع و عتق
قلیب قرقیل غیر دعوت نبی حضرت
نور علیہ السلام نیک قوی ریح و جہد
ایمانتے قبول قیام حضرت نور علیہ
السلام مناجات قلیب ایلا کریم ای بار

(14b)

سالا تاجی لیب بوزور
بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين والعلاء
قبه المتقين والصلوة والسلام
على رسوله محمد وآله واصحابه اجمعين
اما حضرت امام جعفر صادق و زعمای
موانیق از غرض و بیت قلیب و لایح
حضرت

(14a)

تورتنجی مہمان دوست بوالا بیتی
خیر سخاوت پیل بوالا غلیق التنجی
خوشنخی بوالا غلیق مور بیتنجی
یومشا ق سوزلکی بولکا ہرکشا
موندانغ عمل لاینج بجا کلتوس قیات
کون حضرت نور علیہ السلام نیک توغ

(307)

لما یتم نرس حاجب دول ایش
بوزلر لیب بکیر لاق واجب مور ایکنجی
خانون از غول توغ غلب بکیر پیل
مجادل قلیب نامشور سوز جقیب
بکیر لاق واجب مور و جوجنجی تادمین
یقلیب یاتام اور لیب بکیر لاق واجب
تورتنجی

(321)

5.2. Uygurca Metin (B)

بىسىمىلا ھىر رەھىما زىررە ھىم

... ھەزرىتى ئىمام جەئفەرى
سادىقنىڭ رىۋايەت قىلىشىچە، نام-
چىلىق كەسپىنى ئىنسانلارنىڭ ئاتى-
سى بولغان ئادەم ئەلە يەمىسىلا مەيخا
ئاللاننىڭ ئەمرى بىلەن جەبرائىل
ئەلە يەمىسىلا مۇڭگەتتى.
خۇدايىمىتائالا ئۆز قۇدرەت -

(۱) ساقلىنىش نومۇرى: 811، فورماتى: س
م. قەلەم: م.

ھالىنى ئىزھار قىلسا، ئۇنىڭ ھا-
جىتىنى ئادا قىلدۇ) دېگەن كەلىمى-
نى ئوقۇپ ئىش باشلىشى لازىم.
(تامچىلىق كەسپىنىڭ پەرزۋە
ئەدەبلىرى باشتا ھۈنەر- كەسپلەرگە
ئوخشاش).

بۇ خەتنى فوتۇدۇم ئېيتىمى ئېيتاي،
ئېتىم ماللا ئاخۇن فەقىر مىسكىن
گەداي.
ئېتىمى سورسىلا موللا گۇناھكار،
يۇرتۇمنى سورسىلا ئەزىزانە كۇچار.

كۇچارلىق ناھىر ئاخۇن ئوغ-
لى موللا ئاخۇن، كاشىغەرلىك مۇ-
ھەممەت قۇربان تامچىغا ھەر گۇ-
ناھلارنى مەغپىرەت قىلغۇچى ئاللا
خاسىيەت بەرسۇن.

Sonnotlar

¹ Kirli suların döküldüğü çukur (Necip, 2013: 119).

² Seki. Kerpiç veya tahtadan yapılmış kaldırım (Necip, 2013: 366).

³ Ocağın yatmaya yarayan çıkıntısı (Necip, 2013: 191), altından ateş yakılarak kullanılan ve yatmaya yarayan kısım.

⁴ Başköşe (TS, 2005: 2000).

⁵ Evin avlusunda, pişayvanın altında eve bitişik, oturmak için toprak ya da betondan yapılmış kaldırım (Obulhesen, 2024: 98).

⁶ Ayvan. Uygurlar evlerinin önünü yani kapı tarafını güneye doğru yaparlar. Evlerin önüne pişayvan yani ayvan yapmak gelenektir. Pişayvanın üstü ve iki tarafı kapalı, ön tarafı açıktır. Pişayvan, yağmurdan, rüzgârdan, kardan ve gün ışığından gölge olur. Kapıdan çıkınca pişayvana çıkmış olur. Genelde pişayvanın altı yerden yüksek kaldırım halindedir. Bu yere supa denilir (Obulhesen, 2024: 98).

⁷ Çekiç.

⁸ Keser.

⁹ B metninde bu kısım bulunmamakta olup İmam Cafer-i Sadık'ın rivayeti ile başlamaktadır.

¹⁰ B metninde mesleğin ne şekilde farz, vacip ve sünnet olduğuna dair bir bilgi söz konusu değildir. Hz. İmam Cafer-i Sadık'ın rivayetine göre duvar ustalığını başlangıcı olarak B metninde Hz. Âdem Aleyhisselam'ın emri ile Cebrail Aleyhisselam'ın öğrettiği zikredilmektedir. Ancak sonraki satırlarda, Allah'ın emri ile Hz. Cebrail'in öğrettiğine yer verilmiştir. Eserde bu kısım şu şekilde ifade edilmektedir: "Hz. Âdem ile Havva, cennetten kovulup yeryüzüne gönderilip dağ ve çöllerde kaldığı için feryat etmiş ve Allah'ın emri ile Hz. Cebrail kendilerine duvar yapıp ev inşa etmeyi öğretmiştir. Dört melek (Azrail, Cebrail, İsrail, Mikail), hep birlikte evi inşa etmiştir. Rivayet budur ki duvar yapıp ev inşa etmek bununla başlamıştır".

¹¹ B metnine göre duvar ustalığının piri Hz. İbrahim olarak kabul edilmektedir ve eserde Hz. İbrahim'in pir kabul edilmesine yönelik aktarılan hadise şu şekildedir: Hz. İbrahim Aleyhisselam, Allah'a dua edip Allah'tan kedisine helal rızık sağlayacağı ve onun doğrultusunda ibadetlerini gerçekleştireceği bir meslek talep eder. Bunun üzerine Allah, iman edenler için Mekketullah'ı inşa etmesi görevini Hz. İbrahim'e verir. Bu sırada Hz. İbrahim'in eşi Bibi Hacer Hanım, oğlu Hz. İsmail'i doğurur. Hz. İbrahim, Allah'a tevekkül edip Mekke'yi inşa etmeye başlar. Bu süreçte dünyadaki insanlar kâfirdir. Günümüzdeki Mekke'nin yerinde, Hz. Âdem'in Allah'a ibadet etmesi için yapılan yer vardır. Ancak Nuh Aleyhisselam zamanındaki Tufan'da burası viran olmuştur. Hz. İbrahim, dört meleğin yardımı ile Mekke'yi altı yılda bitirdi. Bu nedenle Hz. İbrahim, duvar ustalığını geliştirip Mekke gibi yüce bir şehri inşa ettiği için duvar ustalığının piri olarak kabul edildi.

¹² B metninde pir-kâmil şü şekildedir: Duvar ustalığı mesleğini 766 pir-kâmil icra etmiştir. Bunlardan en iyileri; birinci Hz. Âdem, ikinci Hz. Nuh, üçüncü Hz. İbrahim, dördüncü ise Hz. Muhammet olarak kabul edilirken dört melek; Cebrail, İsrail, Mikail ve Azrail'in de bu mesleğe çok fazla katkılarının olduğu belirtilir. Hz. Nurveli, Hoca Câbbâr, Hoca İbni Kâsım gibi on bir pir-kâmil de duvar ustalığı alanında meşhur pirler arasında zikredilir. Diğer dokuz pir-kâmilin ise isimlerini aşikâr etmediği dile getirilir.

¹³ B metninde edep, erkân ve cezaları aşağıdaki gibi ifade edilmiştir ancak farz, vacip ve sünnetlerine dair herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Edep, erkân ve cezalar şu şekildedir: Müslümanların evinin kible tarafı iyi ölçülmelidir, hatalı olması iyi değildir. Usta, Müslüman olmayan birine ev inşa ederken içinden "bu mescittir" diye geçirmesi gerekir. Duvar ustalığı mesleğini icra eden kişilerin beñ (haşış), boza, şarap, içki gibi zararlı içeceklerden, müzik, kumar, eğlence vb. kaçınması lazımdır. Yukarıda zikredilen hususlara uygun davranan ustanın öğrenci alması ve ücretli işçi çalıştırması uygundur. Eğer risalede belirtilen hususlara uygun davranmazsa, keyif-i sefa süren ustalar, Allah tarafından ikisi bu dünyada, ikisi ise ahirette olmak üzere dört türlü kaza-belaya uğrar. Birincisi heveslerinin peşinde koşup halk arasında itibarsızlaşmak, ikincisi yaptığı işi ilerletmemek ve fakirlik çekmek, üçüncüsü öldüğünde kabir azabı çekmek, dördüncüsü ise cehennem ateşinin azabını çekmektir.

¹⁴ Bakara suresi 18. ayet: "Summun bukmun umyun fe hum lâ yerciûn(e)" (Artık onlar sağırlardır, dilsizlerdir ve körlerdir; bu yüzden geri de dönemezler.)

¹⁵ Mümin suresi 44. ayet: "Fe se tezkurune ma ekulu lekum, ve ufevvidu emri ilallah, innallâhe basirun bil ibad" (Size söylediklerimi yakında hatırlayıp anlayacaksınız. Ben durumumu Allah'a havale ediyorum; kuşkusuz Allah kullarını çok iyi görmektedir.).

¹⁶ Hadis: Bismillahi tevekkeltu alallah velâ havle velâ kuvvete illa billâh" (Allah'ın adıyla başlarım, Allah'a tevekkül ettim, güç ve kuvvet ancak Allah'ındır)

¹⁷ Hadid suresi, 3. ayet: "Huvel evvelu vel ahiru vez zahiru vel batın, ve huve bi kulli şey'in alim" (O, evvel ve âhir, zâhir ve bâtındır. O her şeyi bilir.).

¹⁸ İlk dönem sûfilerinin kelime-i tevhidi (lâ ilâhe illallah) ve Allah ismini zikir maksadıyla tekrar ettikleri bilinmekteyse de "hû"nun aynı amaçla tekrar edilmesi özellikle tarikatların teşekkülünden sonra yaygınlık

kazanmıştır. Sûfilere göre zikrin en faziletlisi Allah'ı bir şey isteme anlamı taşımayan bir ifadeyle anmaktır. Bundan dolayı talep mânası taşımayan ve Allah'ın zâtî ismi olan hû en faziletli zikir telakki edilmiştir. Hz. Ali'nin çok defa “yâ hû, yâ men hû, lâ ilâhe illâ hû” diye zikrettiği, kendisine bunun sebebi sorulduğunda “hû”nun ism-i a'zam olduğunu söylediği rivayet edilir. Gazzâlî de “lâ ilâhe illallah”ın avamın tevhidi, “lâ ilâhe illâ hû”nun havassın tevhidi olduğunu söyler (Türer, 1998: 260-261).

¹⁹ Ocağın yatmaya yarayan çıkıntısı (Necip, 2013: 191).

²⁰ Nisa suresi, 56. ayet: “İnne-llezîne keferû bi-âyetinâ sevfe nuslihîm nâran kullemâ nadicet culûduhum beddelnâhum culûden gayrahâ liyezûkû-l'azâb(e) innaallâhe kâne 'azîzen hakîmâ(n)” (Şüphe yok ki, âyetlerimizi inkâr edenleri gün gelecek bir ateşe sokacağız; onların derileri pişip acı duymaz hale geldikçe, derilerini başka deriler ile değiştiririz ki acıyı duysunlar. Allah daima üstündür ve hikmet sahibidir.).

²¹ Allah'a tevekkül ettim.

²² Yâsin Suresi 9. ayet: “Vece'alnâ min beyni eydihîm sedden vemin hâlfihîm sedden feağşeynâhum fehum lâ yubsirûn(e)” (Onların önlerinden bir set, arkalarından da bir set çektik, böylece gözlerini perdeledik; onlar artık göremezler).

²³ Selçuk çağıının başlarında duvar temeline, “tam ulı” derlerdi. Aslında “duvar temeli” anlayışını karşılayan ana deyiş “ul” sözü idi (Ögel, 1978: 11). Divanu Lügati't-Türk'te de “tam ulı” sözü “dam, duvar, kale” (DLT, 1999: 566), “ul” da “temel” (DLT, 1999: 688) olarak açıklanmıştır. Divanu Lügati't-Türk'te geçen mimarî terimler hakkında geniş bilgi için bkz. (Ekiz, 2021: 1681-1690).

²⁴ (Allah'tan başkasında güç ve kudret yoktur).

²⁵ Beyyine Suresi 8. ayet: “Cezâuhum 'inde rabbihîm cennâtu 'adnî tecrî min tahtihâ-l-enhâru hâlidîne fihâ ebedâ(n) radiya(A)llâhu 'anhum ve radû 'anh(u) zâlike limen haşîye rabbeh(u)” (Onların rableri katındaki ödülleri, altından ırmaklar akan, içinde devamlı kalacakları adn cennetleridir. Allah onlardan râzı olmuş, onlar da Allah'tan râzı olmuşlardır. İşte bu, rabbini sayıp O'ndan korkanlar içindir).

²⁶ Zilzal Suresi 7-8. ayet: “Femen ya'mel mişkâle zerratin hayran yerah(u) vemen ya'mel mişkâle zerratin şerran yerah(u)” (Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu (karşılığını) görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu (karşılığını) görür).

²⁷ Bütün koyunu pişirip cemaate sofraya kurulur, koyunun başı ile dört parçaya Yasin suresini okutup dua edildikten sonra imama vermek “çerağ” olarak adlandırılır (s. 320).

²⁸ (Allah kendisinden hacet dileyen kişinin hacetini yerine getirir (bu kısım eserin kendisinde vardır)).

²⁹ Mü'minûn Suresi 12. ayet: “Velekad haleknâ-l-insâne min sulâletin min tîn(in)” (Gerçek şu ki biz insanı çamurdan alınmış bir özden yaratıyoruz).

³⁰ Bütün koyunu iç organları ile pişirip cemaate sofraya kurulur, koyunun başı ile dört parçaya Yasin suresini okutup dua edildikten sonra imama vermek “çerağ” olarak adlandırılır (s. 320).

Kaynaklar

ALPER, S. (2027). “Aşçılık Risalesi (Risale-i Aş-fezlik)”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, C. 6, S. 4, 2027-2066.

AL YILMAZ, S. (2011). *Risâle-i Müze-düzlük (İnceleme-Metin-Dizin)*. Ankara: Elik Yayınları.

ÇAKMAK, S. (2020). “Risâle-i Ahkâm-ı Serrâclık”. *Prof. Dr. Avni Gözütok Armağan Kitap*. (Ed. Süleyman Efendioğlu, Hüsne Kotan), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınevi.

ÇAKMAK, Y. (2022). “Risâle-i Koyçılık Giriş-Yazı Çevirimi-Aktarma”. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, S. 20, 31-42.

EFE, K. (2017). “Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçelerinde “Bark, Ev, Dam, Yurt” Kelimelerinin Kullanım Alanları”. *International Journal of Languages' Education and Teaching (IJLET)*, C. 5, S. 3, 399-421.

EKİZ, M. (2012). “Divanu Lügati't-Türk'te Yer Alan Mimarî Terimler Üzerine”. *Turkish Studies*, C. 7 S. 4, 1681-1690.

GÜLENSOY, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

HEBİBULLA, A. (2000). *Uygur Etnografisi*. Şincang: Şincang Halk Neşriyatı.

Kaşgarlı Mahmud (1999). *Divanu Lügati't-Türk*. (Çev.: Besim Atalay), C. IV, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KÖSE, S. (2021). “Ritüel Bellek”. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, C. 14, S. 33, 57-70.

NECİP, E. N. (1995). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. (Çev.: İklil Kurban), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- OBULHESEN, M. (2024). “Uygurlarda Avlu Kültürü”. (Çev.: Abudurexiti Rehemutula). *BURANA - Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 1, 98-106.
- ÖGEL, B. (1978). *Türk Kültür Tarihine Giriş 3*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- ÖGER, A ve TEK, R. (2016). *Risāle-i Aşfezlik (Aşçılık Risalesi)*. (Yayına Haz. Kadri H. Yılmaz, Ahmet Turan Türk, Zulhayat Ötkür), Ankara: Gazi Kitabevi.
- ÖGER, A. (2013). *UygurTürklerinde Törenler ve Bayramlar*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- ÖGER, A.; KILIÇ, F. (2016). *Risāle-i Kassāblik (Sasaplık Risalesi)*. (Yayına Haz. Recep Tek, Ahmet Turan Türk, Ekber Anveri, Zulhayat Ötkür, Hüseyin Karakaya), Ankara: Gazi Kitabevi.
- ÖGER, A.; TEK, R. (2016). *Risāle-i Harrātlik (Ağaççılık Risalesi)*. (Yayına Haz. Ahmet Turab Türk, Ekber Enveri, Zulhayat Ötkür, Kamile Serbest), Ankara: Gazi Kitabevi.
- ÖGER, A.; TEK, R. (2017). *Risāle-i Dehkāncılık (Çiftçilik Risalesi)*. (Yayına Haz. Ahmet Turan Türk, Ekber Enveri, Zulhayat Ötkür, Kamile Serbest), Ankara: Gazi Kitabevi.
- ÖGER, A.; TEK, R. (2017). *Risāle-i Mūze-dūzluk (Ayakkabıcılık Risalesi)*. (Yayına Haz. Ahmet Turan Türk, Ekber Enveri, Zulhayat Ötkür, Kamile Serbest), Ankara: Gazi Kitabevi.
- ÖGER, A.; TÜRK, A. T. (2017). *Risāle-i Nān-vāylik (Fırıncılık Risalesi)*. (Yayına Haz. Recep Tek, Serkan Çakmak, Zulhayat Ötkür, Kamile Serbest), Ankara: Gazi Kitabevi.
- ÖGER, A.; TEK, R. (2016). *Risāle-i Nemed-māllık (Keçecilik Risalesi)*. (Yayına Haz. Ahmet Turan Türk, Ekber Enveri, Hüseyin Karakaya, Zulhayat Ötkür), Ankara: Gazi Kitabevi.
- ÖZÇALIK, M. (2024). “Geleneksel Uygur Evlerinin Yapısal Özellikleri ve Dış Mekân Tasarımı”. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 23: 26-37.
- RAHMAN, A. vd. (1996). *Uygur Örp-Adetleri*. Şincang: Şincang Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı.
- REXİTİ, A. (2015). *Kaşgar’a Ait Mimari Dinamiklerin Ön Tasarım Sürecinde Yaratıcı Bir Araç Olarak Kullanılması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi.
- Türkçe Sözlük 1-2*. (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- VELİ, K. (1989). *Qedimki Uyğur Hüner-Kesip Risaliliri (1)*. Kaşgar: Keşker Uygur Neşriyatı.
- YÜSÜP, E. (2010). *Tamçilik*. Şincang: Şincang Univértiteti Neşriyatı.
- ZAL, Ü; EKER, Ü. (2014). “Risāle-i Temürçilik”. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 4: 11-23.